

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

УДК 348.147:786.2

Ліпська С.Л.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

В статтє рассматривается проблема воспитания самостоятельности в процессе музыкально-исполнительской подготовки, особенности организации самостоятельной работы учащихся в ее направленности на творческое решение музыкально-исполнительских задач, возможность их подготовки к дальнейшей самообразовательной деятельности в области музыкального искусства.

Ключевые слова: *самостоятельность, самостоятельная работа учащихся, музыкально-исполнительское творчество.*

Проблема виховання творчої самостійності учнів в процесі музично-виконавської підготовки стає необхідною складовою втілення гуманістичної парадигми освіти, визначається зорієнтованістю останньої на ґрунтовну підготовку особистості до самостійного життя та професійної діяльності. Сьогодні суспільству потрібні ініціативні люди, здатні самостійно мислити, активно та ініціативно діяти, відповідати за власні вчинки та погляди, вміти планувати свою діяльність та прогнозувати її результати. Адже від того, наскільки особистість самостійна, залежить спрямованість її суспільної діяльності, розвиток вміння включатися у складну, суперечливу систему стосунків з іншими людьми, правильно сприймати й оцінювати не тільки себе, а й якості та дії інших, давати їм виважені, адекватні та принципові оцінки.

Проведений аналіз теоретико-методичної літератури свідчить, що на важливості виховання самостійності учнів неодноразово наголошували відомі дидакти (Я.Коменський, К.Ушинський, Ю.Бабанський, В.Сухомлинський, І.Лернер, М.Скаткін, О.Савченко), розглядаючи її у невід'ємному зв'язку з формуванням повноцінної особистості, її внутрішньою свободою та активністю мислення. Видатні педагоги-музиканти (Л.Баренбойм, Я.Мільштейн, К.Ігумнов, Г.Коган, Г.Нейгауз, С.Савшинський, Г.Ципін та ін.), визначаючи діяльність виконавця як творчо-пошуковий процес, підкреслювали необхідність вже на початковому етапі навчання залучати учнів до безпосередньої участі у творенні художньо-виконавських образів, формувати навички самостійної роботи за інструментом. Зокрема, Г.Коган наголошував на необхідності своєчасно нащупати та бережно пестувати в учневі ростки виконавської самостійності, яка виражається у вмінні по-своєму інтерпретувати твір, створювати свій виконавський задум, а також у вмінні самостійно працювати, знаходити свої технічні прийоми для втілення цього задуму [5, с.74].

Не дивлячись на значні здобутки педагогічної теорії та практики, ми спостерігаємо недостатню підготовленість учнів до самостійних дій в процесі опанування музичного мистецтва, ефективної самоорганізації домашніх занять, творчого та самостійного вирішення музично-виконавських завдань. Отже, необхідною умовою підвищення якісного аспекту музично-виконавської підготовки учнів стає виховання творчої самостійності як своєрідного синтетичного результату музично-пізнавальної та художньо-творчої діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб висвітлити наукові підходи до розкриття сутності поняття "самостійність", показати специфіку виховання творчої самостійності учнів у процесі їх музично-виконавської підготовки, можливості активізації пріоритетних шляхів оволодіння навичками самостійної роботи.

Організація процесу музично-виконавської підготовки учнів перш за все передбачає формування системи естетичних поглядів на музичне мистецтво, набуття історико-

теоретичних знань та практично-виконавських навичок. Головним носієм змісту навчального пізнання, відповідно до поставлених педагогічних задач, виступає навчально-виконавський репертуар. Робота над музичними творами пов'язана із досягненням їх емоційно-змістової сутності, виявленням засобів виразності, логіки і закономірності розвитку музичної думки, створенням власного виконавського образу, вибором та відпрацюванням необхідних піаністичних прийомів виконання, контролем за відповідністю реального звучання внутрішнім музично-слуховим уявленням. Оскільки природа образів музичного мистецтва передбачає варіативну множинність їх особистісного тлумачення, важливого значення набуває розвиток інтерпретаційного мислення, що передбачає здатність до безпосереднього досягнення змістовної сутності композиторського задуму, самостійного вибору художньо-доцільних виконавських засобів для його втілення. Тобто, якісний аспект музичного навчання включає в себе формування уміння ініціативно й творчо займатись за музичним інструментом, вирішувати виконавські завдання.

Г.Падалка наголошує, що навчально-творча діяльність в мистецтві відзначається певною специфікою. Серед її провідних компонентів дослідниця називає логічне мислення, емоційне переживання, інтуїтивне досягнення змісту художніх образів, уяву та доводить, що необхідно шукати опосередковані методи, які б активізували творчу енергію учнів. Найпершою умовою творчого розвитку є виховання в учнів бажання створити щось нове, по своєму вирішити те чи інше питання. Саме наявність сильного бажання, прагнення творити є дієвим стимулом до виникнення творчої активності. Суттєвою умовою успішного творчого процесу є впевненість в своїх силах, адже боязнь невдачі скоує уяву і творчу ініціативу особистості. Ще одним з опосередкованих шляхів стимулювання творчого процесу є виховання уважності і зосередженості на об'єкті творчості, спрямованість на виконання певних творчих завдань. Вагомим важелем спонукання учнів до творчих пошуків є залучення до створення художніх варіантів, їх якісного відбору та оцінювання. Це передбачає пробудження ініціативи, позитивного психологічного настрою на діяльність, досягнення стану мобілізації потенційних можливостей учня для вирішення художньо-творчих завдань [7, с.115-122].

Отже, музично-освітній процес складається з двох органічно поєднаних складових, а саме: передавання викладачем свого розуміння мистецтва, знань, умінь та виконавських прийомів, а також безперервного збудження активності учнів, розкриття їх творчих задатків, вироблення особистісного досвіду спілкування з творами мистецтва, вміння самостійно здобувати знання, планувати, регулювати, раціонально організувати свою діяльність без сторонньої допомоги з метою досягнення найкращих навчальних результатів.

Звернення до енциклопедичних джерел дозволило нам з'ясувати сутність поняття "самостійність" як певної властивості особистості, що характеризується сукупністю знань, умінь та навичок, якими вона володіє, а також ставленням до процесу діяльності, її результатів та умов здійснення [3, с.297]. З позиції психології, самостійність пов'язується з активною роботою думки, почуттів і волі, передбачає здатність свідомо діяти в нових умовах, проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку [10, с.449].

Самостійність формується і виявляється у різних видах діяльності на основі свідомої мотивації та обґрунтованості дій через певні якості особистості. Їх можна умовно віднести до таких сфер життєдіяльності людини як вольова, інтелектуальна та морально-ціннісна. Вони детермінуються і взаємозумовлюються емоційно-мотиваційними джерелами: потребами, інтересами, прагненнями, переживаннями [1, с.9]. Як одна з вольових рис характеру, самостійність полягає в умінні особистості орієнтуватися на власний досвід, знання й переконання, допомагає їй робити обґрунтований і свідомий вибір вчинку чи лінії поведінки, координувати розмаїття зовнішніх вимог і обставин з власними бажаннями, інтересами та потребами.

Самостійність людини тісно пов'язана з її активністю, що виявляється у діяльному, ініціативному відношенні до навколишнього світу та самої себе, здатності ставити перед

собою нові завдання та знаходити шляхи їх вирішення. У навчальній роботі активність пов'язана з формуванням пізнавальних інтересів та виявляється у прагненні до набування, вдосконалення знань, оволодіння прийомам роботи. Як зазначає О.Савченко, будь-яку самостійну дію супроводжує пізнавальна активність, тобто готовність до енергійного, ініціативного оволодіння знаннями, докладання вольових зусиль. В свою чергу, самостійність учня в умовах розумової активності стає необхідним внутрішнім стимулом розвитку мислення. Отже, на думку вченої, пізнавальна активність і пізнавальна самостійність взаємопов'язані та посилюють одна одну [8, с.11].

Виховання самостійності – це процес переходу особистості від зовнішнього керівництва до саморегуляції, внутрішнього обґрунтування свого вчинку, лінії поведінки, до вільного вибору способів дій у процесі власної життєдіяльності. "Самостійність школярів являє собою складну інтегративну якість, що визначається вмінням свідомо скеровувати свою поведінку, діяльність відповідно до власних поглядів і переконань, долаючи перешкоди на шляху до практичної реалізації обраної програми дій без допомоги з боку інших" [4, с.20]. Основними причинами виникнення протиріч у розвитку самостійності дослідниця називає неадекватність усвідомлення учнями власних переживань і оцінки результатів їхньої роботи викладачем, наявність розбіжностей між усвідомленням учнями необхідності бути самостійними і вмінням діяти самостійно, між прагненнями до самостійності та обмеженими віковими можливостями або недостатньою підготовленістю до неї [4, с.22].

Таким чином, самостійність визначається однією з найголовніших якостей особистості, проявляється в активності, відповідальності, ініціативності, чіткій життєвій позиції, передбачає свідоме мотивування дій, прагнення здобувати знання, здатність чинити відповідно до своїх особистісних переконань, наполегливо досягати поставленої мети власними силами. У музичному навчанні поняття самостійності неоднорідно по своїй структурі та внутрішній сутності. Воно виявляє себе на різних рівнях, синтезуючи вміння учня без сторонньої допомоги зорієнтуватися у незнайомому музичному матеріалі, правильно розшифрувати авторський текст, скласти переконливу інтерпретаційну "гіпотезу", готовність відшукати ефективні шляхи у роботі, знайти необхідні засоби втілення художнього задуму, здатність критично оцінити результати власної музично-виконавської діяльності [9, с.169].

Як свідчить психолого-педагогічна література, внутрішні закономірності перебігу процесу формування самостійності учнів насамперед пов'язані з проявом їх вікових та індивідуально-типологічних особливостей. На темпи становлення дитячої самостійності суттєво впливають темперамент, вроджені здібності, сфера інтересів, сімейні традиції заохочення та покарання. Тому неможливо однаково оцінювати самостійність учнів різної вікової категорії, різного рівня розумового та психічного розвитку. "Самостійність виховується з розвитком дитини і на кожному його етапі характеризується певними особливостями та переходом до нового, досконалішого рівня свідомості та поведінки і якісно іншого рівня самостійності" [1, с.12].

Бажання пізнавати щось самостійно починається з уміння викладача організувати роботу на уроці таким чином, щоб зацікавити учнів, навчити їх дивуватися та бути спостережливими, творити за законами краси. Принципова установка при роботі з дітьми має будуватись на повазі до них, вірі в їх можливості, забезпеченні психологічного комфорту на уроці, підтримці найменших спроб до самостійних дій та висловлення власного судження.

Підкреслимо, що самостійність та активність музичного мислення неможливо розвинути без використання аналізу та узагальнення. Узагальнення приводять до розуміння смислу та характеру музичних творів, накопичення виконавських навичок та вміння працювати за інструментом, сприяють переходу від оволодіння дією у готовому вигляді до самостійного відкриття. О.Шульпяков зазначає, що узагальнення багатоманітних факторів виконавської майстерності здійснюється не на одному якомусь рівні, а являє собою складний, багатофазний процес, що охоплює всі аспекти творчої діяльності музиканта. Дослідник виокремлює три рівні узагальнення: інтонаційно-виразний, на якому відбувається

осмислення закономірностей музичної мови, інтерпретацій різних творів у відповідності з їх стилістично-жанровими ознаками; фактурно-технічний, де здійснюється узагальнення елементів техніко-сислової організації гри; та фізичний рівень, на якому ведеться синтезування ігрових прийомів по лінії рухових відчуттів [11, с.97].

Відповідно, якщо постійно фіксувати увагу на повторності однорідних явищ, придатності тих самих методів роботи в різних творах, мислення учня стане підготовленим до сприйняття узагальнюючих вказівок викладача, змістом яких є закономірності музичного мистецтва (особливості засобів виразності, будови творів), закони виконавської творчості, принципи роботи. Спираючись на отримані знання, юний музикант зможе самостійно розібратися в новому творі, знатиме, як планувати свої домашні заняття, зможе поставити перед собою конкретні виконавські завдання та шукати шляхи їх вирішення.

Цілеспрямовані спостереження переконують, що ефективність самостійної творчої праці музиканта та особливий стан його естетичної насолоди залежить від здатності до саморегулювання власної виконавської поведінки. Означена якість передбачає можливість свідомо оцінювати результати своєї діяльності на основі об'єктивного сприймання реального звучання, знаходити текстові помилки в процесі розучування музичних творів, визначати доцільність застосованих ігрових прийомів, передбачати як безпосередні, так і опосередковані наслідки своїх дій, порівнюючи їх з поставленими вимогами [6]. Найбільш цілісне виявлення творчої самостійності виконавця набуває у розвиненій здатності до рефлексії, яка спрямована на самопізнання та самоспостереження, усвідомлення власних станів, виявлення їх шляхом переосмислення особистісного виконавського досвіду.

Зазначимо, що в процесі музичного навчання спочатку відбувається накопичення знань, внутрішньо-слухових уявлень та технічних прийомів. Саме робота, що здійснюється власними силами, без сторонньої допомоги, сприяє переходу отриманого фонду знань та досвіду практично-виконавських дій в особистісне надбання учнів, розвиває творчу ініціативу, вольові якості, робить можливим оптимальне використання потенційних можливостей та творчих здібностей. Дослідження доводять, що самостійна робота – це організована самим учнем навчальна діяльність, яка характеризується пізнавальною потребою, самоконтролем, власним режимом праці, свободою вибору місця й часу для її виконання. Вона має не тільки навчальне, але й особистісне та суспільне значення, потребує досить високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності і дає учневі задоволення у самовдосконаленні та самопізнанні [2, с.49-50].

Різні види самостійної роботи використовуються з метою вивчення нового матеріалу або його закріплення, а також як форма перевірки та обліку знань. Успіх самостійної роботи в значній мірі залежить від попередньої підготовленості учнів до неї, чітко сформульованої викладачем її мети та завдань залежно від рівня вимог до учнів на даному етапі розвитку, наданих пояснень щодо її виконання, вибору ефективних засобів для досягнення найкращого результату. Визначаючи обсяг та тривалість самостійної роботи, викладач має чітко уявляти, які саме знання та навичок мають набути учні в процесі її виконання, враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, їх рівень знань та набутих навичок. Завдання для самостійної роботи слід використовувати систематично, поступово ускладнюючи міру самостійності дій учнів, де кожне наступне завдання повинно логічно пов'язуватись з попереднім матеріалом та бути спрямованим на досягнення мети даного уроку.

Основою організації самостійної роботи в процесі музично-виконавської підготовки учнів є вирішення завдань музично-пізнавального і художньо-творчого характеру, свідоме оволодіння виконавськими навичками, розвиток вміння планувати, контролювати та регулювати власну виконавську діяльність без сторонньої допомоги. Пояснюючи та показуючи на прикладах, як треба працювати, викладач закладає орієнтувальну основу дій, включає учнів в активну діяльність, спонукає до висловлення власних думок та оцінних суджень, націлює на самостійне вирішення творчо-виконавських завдань.

Так, під час вивчення нового музичного твору доцільно доручити учню самостійно знайти інформацію про композитора та культурно-історичні особливості епохи його

написання, охарактеризувати назву твору та його художньо-образний зміст, визначити жанрову природу, виокремити мелодичну лінію, підголоски, супровід, відобразити схематично структуру твору, визначити кульмінації фраз та речень, смислові опорні пункти, залучити до виконавського редагування (використовуючи такі редакторські позначення як штрихи, фразувальні ліги, динамічні відтінки, темп, характер виконання, педаль, аплікатура тощо), запропонувати самому відшукати ефективні шляхи подолання технічних труднощів, знайти необхідні прийоми та засоби втілення художнього задуму, створити виконавську інтерпретацію твору, критично оцінити результати власної музично-виконавської діяльності.

Також слід врахувати, що опанування грою на музичному інструменті неможливо без раціональної організації домашніх занять. Зважаючи на це, частину уроку варто відводити на набуття навичок самопідготовки, детально пояснювати домашнє завдання, скласти конкретний план роботи над музичними творами, посилити мотиваційне прагнення учнів до досягнення під час домашніх занять виконавської точності в інтонуванні, темпі, ритмі, штрихах, динаміці, агогіки, тембровому звучанні, виховувати здатність працювати систематично та результативно.

Важливо також продумувати способи підведення підсумків і перевірки якості виконання самостійної роботи. Якщо викладач не знає, чи справився учень з завданням, що залишилось для нього незрозумілим, які були допущені помилки, це позбавляє його можливості правильно організувати подальшу самостійну роботу, знижує зацікавленість і відповідальність учнів. Тому, слід детально обговорювати та оцінювати результати роботи, визначаючи основні образно-змістовні чи інструментально-технічні помилки.

Отже, виховання творчої самостійності учнів залежить від якісного поетапного педагогічного керівництва цим процесом та потребує:

- здійснювати педагогічну діагностику рівнів самостійності учнів, щоб з'ясувати, які навички вже сформовані, а які потребують подальшого розвитку;
- сприяти пробудженню інтересу до музичного мистецтва, посилювати мотиваційне прагнення до досягнення найкращого виконавського результату;
- забезпечити поступовий перехід від роботи репродуктивного характеру до самостійно-творчої, створювати сприятливі умови для самовираження учнів;
- враховувати вікові та індивідуально-психологічні особливості учнів при визначенні змісту навчального матеріалу та обсягу самостійної роботи;
- підтримувати найменші спроби учнів до самостійних дій та висловлення власного судження, забезпечували активізацію їх внутрішніх ресурсів;
- спрямувати роботу на набуття навичок раціональної організації домашніх занять, виховувати здатність працювати систематично та результативно;
- удосконалити структуру уроку, відмовитись від нераціонального витрачання часу, систематично застосувати у навчально-виховній практиці різні види самостійної роботи, здійснювати якісну перевірку її виконання.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що така переорієнтація музичної освіти накреслює шлях від організованої діяльності під керівництвом викладача до самодіяльності, стає потужним фактором саморозвитку особистості. Розвиваючись під час сприймання та творення мистецтва творча самостійність зможе у подальшому виявитися у інших галузях діяльності людини та стати запорукою її життєвого успіху, допомагати їй самостійно, успішно справлятися з різноманітними проблемами, творчо підходити до будь-якої справи.

Література

1. **Брода М.** Виховання самостійності особистості: історія, теорія і практика. – Дрогобич: Ред.- видавн. відділ ДДПУ ім. І Франка, 2006. – 120 с.
2. **Буряк В.** Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С.49-51
3. **Гончаренко С.** Український педагогічний словник. – К., 1997. – 376 с.

4. **Ігнатова О.** Виховання самостійності у молодших школярів // Учитель. – 2000. – № 4-6. – С.20-23
5. **Коган Г.** О работе музыканта-педагога // Вопросы музыкальной педагогики. – Вып.1. – М.: Музыка, 1979. – С.71-84
6. **Кремештейн Б.** Воспитание самостоятельности учащихся в классе специального фортепиано. – М.: Музыка, 1966. – 120 с.
7. **Падалка Г.М.** Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
8. **Савченко О.** Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. – К.: Рад школа, 1982. – 176 с.
9. **Цыпин Г.** Обучение игре на фортепиано. – М.: Просвещение, 1984. - 176 с.
10. **Шапар В.** Психологічний тлумачний словник. – Х: Прапор, 2004. – 640 с.
11. **Шульняков О.** Музыкально-исполнительская техника и художественный образ: Метод. пособие. – Л.: Музыка, 1986. – 128 с.

УДК 37.013:373.3

Деркач О.О.

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АРТ-ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Статья посвящена арт-педагогике как инновационной личностно ориентированной технологии воспитания. Рассматриваются некоторые возможности организации арт-педагогического пространства в рамках учебно-воспитательного процесса начальной школы.

Ключевые слова: арт-терапия, арт-педагогика, художественное спонтанное творчество, воспитательный потенциал арт-педагогика.

Сучасний соціокультурний простір України характеризується втратою національних культурних традицій, зміною загальносуспільних духовних орієнтирів, деформацією цінностей сімейного виховання, засиллям псевдокультурних, агресивних та антигуманних тенденцій у засобах масової інформації. Це все значною мірою утруднює процес виховання молодших школярів, оскільки засвоєння базових ціннісних орієнтацій відбувається в умовах постійного вибору між тим, що декларується в сім'ї, пропагується соціальними інститутами (дитячий садок, школа) та транслюється засобами масової інформації. Наявність ціннісних суперечностей у найближчому соціальному оточенні дитини призводить до зниження моральних критеріїв у її свідомості та поведінці, зростання тривожності, внутрішньої напруги, виникнення стресових та дезадаптивних станів.

В умовах соціокультурної кризи питання гуманізації та гуманітаризації освітнього простору набувають першочергового значення. Завданням педагогів має стати організація особистісно орієнтованої навчально-виховної взаємодії вихователя та вихованців у контексті культурологічної парадигми. Орієнтація на особистість як найвищу цінність сьогодення вимагає створення оптимальних умов для соціокультурної адаптації дітей, що сприятиме оволодінню соціальноприйнятними та культурнообумовленими формами взаємодії на основі засвоєння загальнолюдських і національних духовних цінностей.

Теоретичні та методичні засади професійної діяльності педагога, яка передбачає особистісну орієнтацію та організацію навчально-виховного процесу за принципом „дитиноцентризму”, вивчали Ш.Амонашвілі, Ю.Азаров, Г.Балл, І.Бех, І.Зимняя, А.Маркова, В.Рибалка, В.Семиченко, І.Якиманська та ін.

Особливої уваги заслуговує посилення в їх роботах зв'язку між культурою та освітою, що зумовлено утвердженням не лише ідей самоцінності людської особистості, а й визначенням світоглядного та виховного потенціалу мистецтва з його можливостями